

El bisbe d'Alet i les bruixes del Capcir*

per Núria Sales

Amb els seus pobles d'altiplà a mil cinc-cents i mil set-cents metres d'altitud on bufa el *carcanet*, amb el seu miler d'habitants (set per quilòmetre quadrat) i mitjaneres de mínimes que a Matamala no pugen dels 2° C vuit mesos de l'any, el Capcir no sols és la més alta, la més freda i potser la més deshabitada de les comarques catalanes, sinó una de les més fredes, deshabitades i altes de les comarques franceses. Terres de clima tan inhòspit (s'hi han enregistrat mínimes de -23° C), no és fins a mitjan segle passat que han esdevingut crònicament habitables en altres temps, un any o dos d'hiverns més freds encara que de costum, i la tercera part o la meitat de la població hi moria o n'emigrava: «*tous les vieillards, toutes les personnes faibles succombèrent et les vivants ne purent leur donner sepulture*»,¹ deia l'abbé de Roquelaure de l'hivern del 1709 en el Capcir i Donasà; això mateix dirà un rector dels Angles citat per Brutails, de l'hivern de 1758-59. Anys de guerra o d'incursions de bandes armades, foixenques o franceses, cerdanes o berguedanes, podien deixar un parell de pobles totalment despoblats i abandonats; abans de la relativa deforestació del segle XVI, els habitants d'Esposolles més d'un cop abandonaren el poble en massa «*maltractatz per moltes salvatgines així de porcs senglars com de osses e de lops*».² Gent vinguda de fora devia compensar sovint, mesos o anys després, aquestes brusques buidades; se sap també de capcinesos que repoblaren despoblats de l'alt Conflent, com ara Censà l'any 1562: tot plegat inclina a escepticisme davant d'afirmacions com ara «el Capcir parlà occità fins al segle XII»³ o com «l'any 981 le Capcir com-

* Aquest article reprèn en part el text de la meua conferència sobre el mateix tema a l'Institut Francès de Barcelona, l'any 1984. Redactat ja, el «BSASLPO» de Perpinyà publicà l'indispensable article d'E. Badie, *La lutte méritoire du peuple capcinois* (vol. 92, ps. 63-87). E. Badie ha publicat també *Histoire du Capcir et des Capcinois, ou le long combat d'une communauté catalane* (volum de 432 ps. que constitueix els núms. 53-56 de la revista «Terra Nostra» (de Prada del Conflent, editat l'any 1986).

1. ABBÉ DE ROQUELAURE, *Histoire de la Haute Vallée de l'Aude* (Carcassona 1879).

2. J. A. BRUTAILS, *Notes sur l'économie rurale du Roussillon à la fin de l'Ancien Régime*, «Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales», vol. xxx (1889), ps. 225-451. A. ALART, *Inventaire Sommaire des Archives Départementales des Pyrénées Orientales*, Série B et C t.1, B154 (París 1868).

3. ABBÉ GIRALT, *Notice sur les communes d'Ayguatebia, Railleu, Caudiés, Sansa et Oreïlla*, «BSASLPO», vol. XL (1899). Afirmació que «el Capcir parlà occità fins al segle XII» al capítol «Capcir» de la *Geografia de Catalunya* (Barcelona, Aedos, 1962), vol. 2, p. 246.

*prennait 12 bourgades où l'on parlait le catalans*⁴ (com si l'actual «parla de transició capcinesa» fos forçosament el resultat d'una evolució intrínseca en un grup humà més o menys homogeni a través dels segles), tan indemostrable l'una com l'altra. Signe potser d'interrompudes continuïtats: la indigència toponímica. Mirant mapes d'estat major francesos actuals corresponents al Conflent, Vallespir i Fenolledes, hi trobo molts dels topònims que apareixen en escrits del segle XVI, fins i tot noms de fargues de les quals ja en el segle XVIII no quedaven ni tan sols les ruïnes, com també pous de mines abandonats fa també més de dos segles, masos rònecs i jasses en desús; en el mapa corresponents al Capcir trobo poquíssims noms dels que es veuen en papers dels segles XVI i XVII.⁵

Terra massa alta per al conreu del blat, el Capcir solia fer-lo venir de la Cerdanya, però els anys de poca collita, Puigcerdà es tancava i barrava dins de les seves muralles, posava guardes armats a cada portal (i també al coll de la Perxa, coll de la Quillana, etc.) que no deixaven passar sense escorcoll cap mula ni matxo. La gent de Puigbaladó, els Angles o Formiguera que ben sovint en el segle XV com en el XVIII se'n tornà de buit de Puigcerdà, s'hauria quedat parada veient el Capcir definit de vegades actualment com una «vall de la Cerdanya»: els mals anys, més fàcilment obtenien que el Pallars o la plana d'Urgell els cedissin algun sac de blat, que no pas aquella. A la plana d'Urgell hivernaren sovint ramats capcinesos (i alguns del Donasà) que havien de recórrer 300 o 400 quilòmetres entre l'anada i la tornada en contrast amb els transhumants del Conflent, el Vallespir i les Fenolledes, que sovint no en feien més de 40 o 50. ¿Inflú en la tria dels llocs d'hivernada el fet que els senyors de certs llocs del Capcir —com ara els vescomtes d'Évol, i els seus successors els ducs d'Híxar— ho fossin també de certs llocs de l'Urgell i de la Segarra? ¿O bé venia de molt més antic, de les línies d'expansió medievals dels comtats d'Urgell-Cerdanya, dels quals Capcir i Donasà havien depès?

A la inestabilitat de la població hi degué contribuir el fet que una part dels límits del Capcir coincidien amb fronteres entre tres sobirans sovint en guerra (rei d'Aragó, rei de França, rei de Navarra - comte de Foix) i que tot allò eren terres «dont les fiefs n'ont point de limites déterminées»⁶ (cosa que contribuï potser al traçat amazònicament rectilini que hi marca encara una part dels límits entre alguns municipis) D'altra banda, diferents branques de certes grans famílies

4. ABBÉ DE ROQUELAURE, *op. cit.*: les afirmacions peremptòries que el Capcir «parlava occità» o «parlava català» en els segles X, XI o XII, són tant més sorprenents si es pensa que encara caldria demostrar-ho, que català i occità fossin llengües diferenciades en aquells temps: hi ha lingüistes que pensen que sí (amb reserves), i d'altres que pensen que no. Pels segles següents, tinguem en compte el fet que el Capcir depenia del bisbat d'Alet i que molts dels capellans en el Capcir venien justament del País de Salt o el Rasès, de parla occitana —i que els capellans durant segles devien ser gairebé els únics que sabien llegir i escriure i deixaven testimonis escrits—: això, que pogué influir en l'evolució lingüística com ja subratjava Henri Guiter («BSASLPO», vols. LXVIII-LXIX, 1953-55), degué influir certament en el llenguatge dels textos *capcinesos* conservats.

4. Comparacions entre mapes francesos a l'1: 25.000 de l'Institut Géographique National següents: Mont-Louis 3-4 i 7-8 (2249); Prades 3-5 i 5-6 (2349); Prats de Molló 3-4 (2350); Ax-les-Thermes 3-4 i 7-8 (2248); St. Paul de Fenouillet 5-6 i 7-8 (2348); Arles-sur-Tech 1-2 i 5-6 (2450). No es pot excloure tanmateix del tot la possibilitat que els que es van encarregar de fer els mapes del Capcir fossin menys diligents o menys eficaços que els que van fer els del Conflent, el Vallespir, la Fenolleda, etc.

6. ABBÉ DE ROQUELAURE, *op. cit.*

se'n disputaven les baronies, sostingudes les unes pels comte de Foix, les altres per l'abat de Cuixà, les altres pel rei de França o pel d'Aragó: és difícil de no associar aquestes disputes successòries, que sovint duraren segles i no amainaren fins al XVII, amb fets com ara que en l'espai de menys de quaranta anys (1590-1626) morissin assassinats dos procuradors diferents (Joan de Solanell i Pere de Sora) del disputadíssim vescomtat d'Évol. Sovint els veguers del Conflent i Capcir es queixaven que els senyors no hi exercien cap mena de justícia, i que a Font-rabiosa els «bandolers tenen casa parada» sota les barbes dels batlles: de Font-rabiosa tanmateix foren els tres condemnats pel tribunal senyorial i penjats de les forques vescomtals d'Oleta, de l'any 1632 al 1640; anys aquells que quan el capità general del Rosselló i comtats «tenia deliberat eixir molt prest en campanya assistit dels feudataris de Sa Magestat», la feina era trobar quin dels diferents pretesos vescomtes d'Évol, descendents tots dels antics Castre-Pinós o dels antics So, li forniria els dos homes amb armes i cavalls que li pertocaven per les senyories de Font-rabiosa i Creu.⁷

De l'antiga pobresa del Capcir en dóna potser idea el fet que els seus sotsveguers (màxima autoritat reial a la comarca, amb el castlà-governador de Puigbaladó que solia ser, a més a més, agutzil de la inquisició), poguessin ser simples pagesos com Francesc Pubill, amo de cinquanta jornals de mala terra i simple capità de miquelets considerat «home propi y soliu» per l'abat de Cuixà; i encara aquest oligarca calgué buscar-lo fora límits, ja que vivia a la Perxa.⁸ No sembla que hi hagués en el segle XVI cap capcinès que fos senyor d'enlloc, i, en canvi, senyors del Donasà (els d'Usson, o So), del Rosselló (els d'Oms, d'Ortafà, Descatllar i molts altres), del Conflent (els Banyuls senyors de Nyer, d'Odelló i Real, futurs marquesos de Montferrer, considerats vassalls pel vescomte d'Évol i també per Cuixà), del Principat i d'Aragó (diferents branques descendents dels Castre-Pinós, els la Nuça o Lanuza, i també advocats i apotecaris de Barcelona que hi compraven i venien senyories com qui compra i ven accions d'empreses poc pròsperes però temptadorament barates) i de més enllà (els ducs d'Híxar, a qui anà a parar finalment el vescomtat d'Évol, malgrat esporàdiques i provisionals confiscacions en cas de guerra, i tot i no ser vassalls del rei de França, mantingueren tribunals senyorials —*cours bannerettes*— i foren considerats *seigneurs haut justiciers* de certs llocs de Capcir i Cerdanya des de mitjan segle XVII fins a 1789) hi pretenien exercir tota mena de drets, fins i tot en llocs reials com Ral o Real, o com Puigbaladó: dues vegades en el segle XVIII calgué encara que el bisbe d'Alet hi intervingués perquè l'alta, la baixa i la mitjana justícia no hi fos malbaratada (una vegada, a un apotecari per 1.900 lliures). Sense parlar dels drets feudals exercits per monestirs de fora, com ara Sant Martí del Canigó, Sant Miquel de Cuixà, Sant Pau de Fenollet: aquests i el prior de Cornellà, com d'altra banda la vila de Puigcerdà i altres comuns cerdans, disputaven i sovint refusaven als capcinesos el dret de bosquejar en els boscos del mateix Capcir i els disputaven pastures com les del Carlit. Segons el rector citat per Brutails, la gent dels Angles, privada per l'abat de Cuixà de bosquejar a l'immens bosc de la Mata, no tenia

7. ABBÉ GIRALT, *Notes historiques sur la vicomté d'Évol*, «BSASLPO», XLVI (1905), ps. 185-312. A. ALART, *Inventaire Sommaire des Archives des Pyrénées Orientales*, Série B, B387-389 (Perpinyà 1877).

8. A. ALART, *L'Hôpital et la commune de la Perche*, «BSASLPO», XVIII (1870), ps. 285 i ss.

llenya ni per coure el pa i havia de menjar la farina crua certs hiverns de la dècada del 1750.⁹

De monestirs propis, el Capcir no en tenia cap, i ben poques esglésies. Ni tan sols sembla que hi hagués hagut capelles i ermites de sant Miquel, tan freqüents en altres terres muntanyenques. Sant Miquel, capità general de l'exèrcit dels àngels, en la lluita permanent de les milícies celestials contra les infernals, era el protector a qui s'acollien «terres de solitud e de vasta feredat» no protegides per les moltes esglésies i capelles consagrades (amb presència del Santíssim Sagrament) que a terres més poblades constituïen atapeïda xarxa de parallamps contra el Maligne. La manca d'ermites i fins i tot la de llocs que es diguin Sant Miquel és un autèntic misteri; paupèrrim en matèria de llocs sagrats i de marededéus (la de Vilanova és del segle XVIII), potser el Capcir era considerat un «lloch horrida y espantable [on] els pastors sentían moltes vegades udolar esperits malignes»,¹⁰ com s'explica de tantes comarques abans que no s'hi descobrís la corresponent marededéu trobada: terres gairebé tan deixades de la mà de Déu com les d'heretges, com ara aquelles dels Alps, sota el domini de la calvinista Ginebra, travesades cap a l'any 1667 per dos eclesiàstics parisencs que n'escrivien: «*Il est presque impossible que vous conceviez ce que c'est que de se trouver dans un pays entièrement sous la domination du Diable, les Anges ayant quitté absolument toutes les églises.*»¹¹

El Rosselló, el Conflent i el Vallespir depenien del bisbe d'Elna-Perpinyà; la Cerdanya depenia tota del d'Urgell (la part francesa en depengué fins als concordats napoleònics), però de principis del segle XIV fins a principis del XIX, durant cinc segles, el Capcir que tantes vegades canviava de sobirà —«veritat és que un die érem francesos y altre aragonesos—,¹² depengué sempre del d'Alet. Diòcesi creada després de la guerra dels albigesos, colgada sota la neu la meitat de l'any i descrita per eclesiàstics parisencs del temps de Lluís XIV com «*la plus crottée*» de tot França, la d'Alet es caracteritzava pel fet que una part del seu territori (Rasès, País de Salt, Fenolleda) es trobava en el del rei de França, una altra part (Donasà i Querigut) en el de Navarra - comte de Foix, i una altra part (Capcir) en el d'Aragó.

9. J. A. BRUTAILS, *Notes sur l'economie rurale*, op. cit. Senyors jurisdiccionals en el Capcir: nombroses referències a A. ALART, *Inventaire Sommaire des Archives des Pyrénées Orientales*, t.2, Série C (Perpinyà 1877), per exemple C1278-1282, C1274, C1909, C1990; sobre pastures disputades, per exemple C1237-1240.

10. Francesch MARÉS, *Història y miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Nuria* (n'he consultat l'edició de Vic, del 1780); abans de trobada la marededéu i construïda l'ermita, la vall era un lloc «horrida y espantable, en ell los pastors sentían moltes vegades udolar esperits malignes y havien vist moltes visions de satyros faunos o dimonis, per las quals visions malas lo bestiar sels espantava desgarriantse y despenyantse pera fugir». Si bé el P. Marès afegia: «ja podrà ser que açò apareixera a algú queu llegirà que sia alguna faula...».

Uns altres exemples a FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña*, vol. 2, en parlar de la Verge del Remei, prop de Caldes de Montbui, la qual «*puso remedio a las horrendas visiones que se manifestavan en el lugar de la Santa ermita*».

11. Cl. LANCELOT, *Relation d'un voyage d'Aleth contenant des mémoires pour servir à l'histoire de messire Nicolas Pavillon évêque d'Aleth* (viatge efectuat cap al 1667, però el llibre fou publicat el 1732).

12. La frase es troba en molts llocs, en el segle XV com en el XVI, a les *Memòries de Sant Joan de Perpinyà* i al *Dietari de Puigcerdà* (edició Matias Delcor d'aquest darrer a «Pirineos» [1957], p. 289-326, parlant dels anys 1473 o següents).

Nicolas Pavillon, bisbe d'Alet del 1637 al 1677, va ser un personatge molt discutit. Uns el tenien per un sant (i més, en contrast amb bisbes d'Alet precedents que penjaven els hàbits per seguir la carrera de les armes, o que eren antics capitans de cavalleria retirats); altres només en veien el fet que simpatitzés molt amb els jansenistes. El seu rigorisme era famós: altres bisbes veïns també prohibien balls, però justificaven la prohibició dient que en aquelles terres els balls eren molt indecents: «*les jeunes gens faisant à bras tendus pirouetter les filles au dessus de leurs têtes avec gran étalage de jupes*»;¹³ Nicolas Pavillon no es limitava a despotricar des de la trona, sinó que imposava públiques penitències, ficava a les presons episcopals els recidivistes, feia fuetejar fills de gentilhomes acusats d'haver fet un petó a la noia amb qui ballaven. També la gent que tocava el violí o l'oboè pel carrer era castigada: amb zel que el mateix bisbe considerà excessiu, un dels seus rectors volgué ficar a la presó un fidel pel delictes de posseir-ne un, de violí. Extrems a part, tot això ara fa riure: quan es veu que a certes parròquies de diòcesis menys rigoristes com la d'Elna-Perpinyà certs anys dels segles XVI i XVII arriben al 20 % els batejats fills de pares incògnits o fills naturals (proporcions del 10 % o poc menys eren més freqüents, però les del 15 i 17 % no eren excepcionals, i certs anys de principis del segle XIX s'arribaria al 34 %) la rialla s'estronca.¹⁴

El cas és que el bisbe Pavillon prengué sovint la defensa de les seves ovelles contra les exaccions de tota mena i sobretot les de la noblesa, particularment silvestre i rupestre en el País de Salt, Rasès i la Fenolleda. Molts d'aquells feudals, emparentats d'altra banda amb els del Conflent i Rosselló, passaren aleshores dècades senceres excomunicats (o obligats a emigrar a diòcesis més de la mània ampla, com la d'Elna-Perpinyà), acusats pel bisbe d'usura, blasfèmia, renecs, seducció de noies de pobles d'on eren senyors, usurpació de béns de l'Església i dels monestirs i també d'extorcar diners als marxants que travessaven les seves terres (amb el pretext que mentre les travessaven, es trobaven en seguretat), de robar ramats i bèsties dels transhumants i de refugiats procedents de Catalunya en guerra; acusats, en fi, de no exercir cap mena de justícia a les terres d'on eren senyors justiciers i on, per la impunitat —sovint pagada— que hi trobaven, hi anaven a parar assassins i bandits de tots dos regnes (Serrallonga, entre altres). Senyors excomunicats d'aquests com els de Viver, Rasiquieres, Costussa, Escolobres, Axat, Sornià, Vilà de Comassurda i Renes es venjaven de tard en tard assassinant un capellà que refusava els sagraments, com també assassinaven de vegades un «*inspecteur des eaux et forêts*», representant del rei dit absolut, massa tafaner; en dues ocasions almenys, els nobles de la diòcesi reuniren bandes de centenars d'homes armats i assetjaren el castell de Cornanel, residència dels bisbes d'ençà que els hugonots procedents del comtat de Foix havien incendiat la catedral i el palau episcopal cap al 1573-77; una d'aquestes vegades, va ser gent del Capcir que desfèu el setge i deslliurà el bisbe, i bé deu ser això veritat si ho reconeixia l'*abbé* de Roquelaure, que, com a fill que era del veí Donasà, no solia veure en els capcinesos més que un grapat de facinerosos sense altra ocupació que la de

13. DEVIC, VAISSETTE, *Histoire Generale du Languedoc*, vol. XIV, ps. 408-413. Cf. LANCELOT, *op. cit.*

14. Estadístiques de fills naturals i de pares incògnits a Perpinyà a *Naissances hors mariage à Perpignan de 1684 à 1894*, «BSASLPO», xxxvi (1895), ps. 431 i ss., i breu article de J. GIGOT a «Cerca» (1962), p. 263.

robar ramats, usurpar pastures i boscos que pertanyien exclusivament (segons aquell *abbé*) a les comunitats del Donasà, i trencar a traïció totes les capitulacions i treves signades amb el Querigut i el Donasà com ara les del 1543, 1554, 1595 o 1685.¹⁵

L'interès suscitat ja en vida per Nicolas Pavillon fa que hagin arribat fins a nosaltres testimonis sobre els capcinesos del seu temps (testimonis que difícilment trobaríem en dietaris escrits aleshores per gent del Principat o del Rosselló, per exemple). Així, en una *Relation d'un voyage à Aleth* dels dos eclesiàstics parisencs citats abans aquests pregunten a un capcinès com és que va pel món amb dos mosquets en lloc d'un: el capcinès respon com si fos la cosa més natural que acaba de «*mater un gavage*» a qui pertanyia el segon; un altre capcinès se'ls acosta i es queixa del rector del seu poble, que li refusà l'absolució d'anys ençà; la primera vegada, ja se'n feia càrrec que la hi refusés, havent-se confessat com havia fet de tretze assassins, però la segona, havent-se'n acusat només de sis més —prova que s'havia esmenat la meitat—, trobava inexcusable l'obstinació en el refús.¹⁶

Testimonis indirectes i breus com aquests són els que fan que hagi arribat fins a nosaltres la història de les trenta-dues bruixes del Capcir, història de la qual no he trobat rastre en altres fonts.

L'any 1643 va ser de mala collita, fam i guerra. La gent del Capcir va fer venir un *endebinayre* o *saludador*, del Rasès, especialitzat a detectar qui era bruixa i qui no ho era. L'endevinaire va anar casa per casa, va examinar les dones una per una cercant el senyal del dimoni, va pronunciar trenta-dos diagnòstics de bruixeria confirmada i cobrà cent escuts per la seva feina: «*En 1643 la récolte fut si médiocre dans la diocèse d'Alet qu'elle y causa une espèce de famine, surtout dans le petit país de Capsir frontière de l'Espagne..., les habitants du Capsir, peuple léger & sauvage s'étant mis dans l'esperit que l'extrême disette venait des sorciers et conjureurs, ils envoierent quatre députés à un homme des environs de Carcassonne qui passoit pour connoître les sorciers. Ils l'amenèrent avec eux moyennant la somme de cent écus et le conduisirent de village en village en faisant fräier par des boeufs le chemin qui estoit tout couvert de neige. Ce malheureux aiant ordonné que toutes les familles passeroient en revue devant lui, à mesure que quelques femmes paroissoient, car il n'accusoit que ce sexe, il les taxoit, à l'azard, d'être sorcières. Sur la parole de ce nouvel oracle on conduisoit les accusées chez le Baile où on les y tenoit prisonnières, gardées à vue par des gens armés, les plus scélérats du país. Ce miserable juge fit ainsi arreter trente deux femmes des cinq paroisses de son ressort et il n'estoit plus question que*

15. ABBÉ DE ROQUELAURE, *op. cit.*; l'anècdota dels capcinesos que salven el bisbe d'Alet es troba, abans, a la *Relation d'un voyage fait à Pamiers et à Alet par deux ecclésiastiques...* (edició de Marc DUBRUEIL al «Bulletin Historique des Diocèses de Pamiers, Couserans et Mi-repoix» [1912], t. 1, edició basada en el manuscrit original dels volts del 1677). I a LE FÈVRE DE ST. MARC, *Vie de Monsieur Pavillon évêque d'Alet*, vol. 1, p. 120 de l'edició del 1732: com que el bisbe d'Alet havia tancat als calabossos del castell episcopal de Cornanel Aostenc, un noble local que com a «*receveur des tailles et des étapes*» cometia mil abusos, la noblesa de la diòcesi aixecà un veritable exèrcit de mil dos-cents homes de bàndol armats i mantingué un setge de quinze dies entorn del castell; setge finalment aixecat gràcies a «*une multitude de gens du Capsir, gens aguerris*»; això passava a la dècada del 1660.

16. Cl. LANCELOT, *op. cit.* Marc DUBRUEIL, *op. cit.* E. DEJEAN, *Un prélat indépendant au XVIIe siècle, Nicolas Pavillon, évêque d'Alet* (París 1909), ps. 32 i ss.

du genre de supplice dont il falloit les punir. L'emotion populaire estoit si grande que les curés desesperans de pouvoir le calmer en donnèrent avis au curé de Rouze dans le Donnezan...»¹⁷

El rector de Rouze cuità a avisar el bisbe, i el bisbe, així que ho sabé, en plena nevada i tot i estar malalt, es posà en marxa. D'Alet fins a Riutort amb prou feines hi ha deu llegües a vol d'ocell; actualment, la carretera Nationale 118 duu d'Alet al Capcir resseguint el riu Aude: certs passatges en fan un dels trajectes més encaixonats i impressionants que es puguin imaginar. Aquesta carretera, acabada fa un segle, no existia en temps del bisbe Pavillon, el qual no resseguí el riu Aude, l'espina dorsal de la diòcesi, sinó que travessà el País de Salt passant per Codons; abandonat pel seu guia enmig de la maltempada, el bisbe trigà dos dies a fer aquesta part del recorregut. Després de passar la segona nit del viatge a Codons, el bisbe d'Alet, acompanyat del rector de Rouze, de M. Angiers i de M. d'Agen, i de dos criats robustos que en els mals passos el duien a coll-i-be, trigà dos dies més a recórrer les quatre llegües que separen Codons de Rouze, havent de seguir com havien de seguir camins d'un pam d'ample que vorejaven precipicis *«deux ou trois fois que la hauteur de Notre Dame de Paris»*. El bisbe va fer nit a Rouze, al Donasà, i l'endemà continuà el camí pel coll d'Ares, precedit de pagesos i de bous que anaven trepitjant la neu i obrint-li pas. Quan vesprejava van arribar al poble on hi havia les bruixes empresonades (tot sembla indicar que es tractava de Riutort). L'endemà al matí el bisbe d'Alet interrogà l'endevinaire, mentre el rector de Rouze prenia notes, i quedà demostrat que aquell endevinaire era un impostor, ja que la marca del diable que assegurava haver trobat en diverses de les dones, ni el bisbe ni els seus acompanyants no la van veure (¿com s'ho haurien fet si haguessin trobat cap de les preteses marques del diable?); així és com el bisbe manà que possessin en llibertat les trenta-dues dones i, a missa, les va fer seure totes trenta-dues a un costat, i l'endevinaire a l'altre: *«Les trente deux femmes accusées étoient d'un côté et le prétendu devin de l'autre. L'évêque fit une exhortation pathétique au peuple sur le sujet de sa venue. Le discours fini, l'imposteur déclara à haute voix qu'il avoit trompé le peuple, qu'il n'avoit aucun secret pour connoître les sorciers, et qu'il avoit injustement accusé ces femmes. Il demanda pardon à Dieu, aux femmes accusées et au peuple, reçut la pénitence publique que l'évêque lui imposa, et fut remis ensuite entre les mains du Baile. En sortant de l'église ce malheureux fut arrêté et conduit à Barcelone aux prisons de l'Inquisition, par un officier de la Justice d'Aulette...»¹⁸*

L'anècdota, recollida per aquells dos eclesiàstics parisencs trenta anys després, conté imprecisions i planteja potser més interrogants que no en resol. Altres

17. LE FÈVRE DE ST. MARC, *op. cit.* J. BESOIGNE, *Vie des quatre evesques engagés dans la cause de Port Royal, M. d'Alet, M. d'Angers, M. de Beauvais, M. de Pamiers* (Colònia 1756): la versió que dona de la història de les bruixes del Capcir sembla copiada, mot per mot, de la Le Fèvre de St. Marc. Excepte que diu de l'endevinaire: *«il fut conduit à Barcelonne & mis dans les prisons»*, però no diu que les presons ho fossin de la inquisició.

18. *Ibid.* Carreteres del Rasès al Capcir: Paul JOANNE, *Dictionnaire Geographique et Administr. de la France*, t. 2 (París 1892): la carretera que ressegueix la vall de l'Aude va ser acabada el 1887; abans un camí de bast duia de Quillà a Montlluís pel País de Salt, el Donasà i el coll d'Ares; els camins que, a trossos, seguien la via de l'Aude Capcir avall *«étaient à peine des sentiers»*. Aquest autor és qui defineix el Capcir, amb els seus vuit mesos d'hivern, com *«un des pays habités les plus froids de France»*.

autors de finals del segle XVII expliquen que el batlle va enviar l'endevinaire a les presons de la inquisició de Perpinyà, o que va fer venir dues o tres dotzenes d'homes armats de Perpinyà que l'haurien conduït fins a les presons de Barcelona; o encara que va ser el governador de Perpinyà qui envià al Capcir «un officier de la justice d'Aulette» per conduir l'endevinaire a les presons de la inquisició de Barcelona: tenint en compte que Oleta era lloc on el vescomte d'Évol tenia l'alta i la baixa justícia, la notícia sembla a primer cop d'ull contradictòria, ja que no és el governador reial, sinó el vescomte o el seu procurador, qui hauria hagut de donar ordres a justícies i guardes d'Oleta: ara bé, aquells anys era governador reial pels comtats i del castell de Perpinyà un home que feia infeudacions en nom del vescomte d'Évol (no sé quin dels diferents pretendents al títol i jurisdicció) i el germà del qual era procurador del vescomtat: Tomàs de Banyuls, senyor de Nyer.

Pot sorprendre d'altra banda que, essent els bisbes com eren sovint encara veritables senyors alt-justiciers, el bisbe d'Alet hagués de lliurar l'endevinaire a altres autoritats: però si els bisbes d'Alet eren automàticament comtes del Rasès, i com a tals podien exercir drets d'alta o de mitjana justícia, aquests drets que ni tan sols s'estenien a tot el Rasès, no s'exercien certament ni en el Donasà ni en el Capcir; cosa que potser explica que Felip II, que com els seus predecessors tant hauria volgut que cap parcel·la dels seus dominis no depengués de bisbes o arquebisbes de fora, no sembli haver plantejat a Roma el cas del Capcir.¹⁹

¿Sense la intervenció de Nicolas Pavillon, haurien estat les trenta-dues dones les enviades a les presons de la inquisició en lloc de l'endevinaire? Res de menys segur: abans que el rector de Rouze no anés a avisar el bisbe d'Alet, tot sembla indicar que els capcinesos estaven disposats a fer-se justícia ells mateixos; la comparació amb casos estudiats en el País de Foix, Coserans, Sabartès i Santpedor, sembla indicar que això devia passar prou sovint. Llocs hi ha de boscos del comtat de Foix on era fama que la gent hi havia enterrat bruixots de cinc en cinc i bruixes de deu en deu, sense recórrer a altra autoritat exterior que la de l'endevinaire.²⁰

Quan veiem que una sola comarca tan poc poblada com el Capcir podia condemnar d'un sol cop trenta-dues bruixes (i els biògrafs del bisbe d'Alet parlen d'unes altres trenta que hi haurien estat executades abans, en l'espai de quatre o cinc anys), ¿com es pot interpretar la xifra oficial de 250 o 260 processos de superstició i bruixeria incoats en un segle i mig per la inquisició de Barcelona en un territori que englobava una gran part del Principat i els comtats? Sembla evident que, fins i tot suposant que el Capcir fos una terra més bruixesca que d'altres, les dues xifres no tenen cap proporció. I encara, ¿quins dels processos eren

19. No trobo cap referència al cas del Capcir a Mons. Demetrio MANSILLA, *La reorganización eclesiástica española del siglo XVI*, «Anthologica Annua», núm. 4 (Madrid 1975), ps. 97-238: treball molt documentat que recull, per exemple, els fallits intents de Felip II perquè la vall d'Aran deixés de dependre del bisbe de Comenge. I, no cal dir-ho, recull la gestió del traspass de la diòcesi d'Elna a la metròpoli tarragonina (en lloc de la narbonesa).

20. J. PRATS, *Les bruixes de Santpedor*, «Miscellània Bages» (1981). G. DOUBLET, *Un diocèse pyrénéen sous Louis XIV: la vie populaire dans la vallée de l'Ariège sous l'épiscopat de F. E. de Caulet (1645-1680)*, «Revue des Pyrénées» (1895), ps. 165 i ss., 361 i ss., 504 i ss. J. F. NAIL, *Procédures contre les sorcières de Seix en 1562*, «Bulletin de la Société Ariégeoise des Sciences, Arts et Lettres», xxxi (1976), ps. 155-232.

contra bruixes, i quins contra endevinaires i bruixots blancs, enemics mortals de les bruixes?

S'ha dit que els segles XVI i XVII han estat els de màxima persecució de bruixes de la història. Xifres com ara més de tres mil bruixes condemnades a mort al sud d'Alemanya del 1560 al 1670 o més de quatre mil a Escòcia del 1590 al 1680 —totes elles, d'altra banda, discutides—, o les més modestes d'uns quants centenars en el país basc francès i espanyol del 1609 i 1610 semblarien confirmar-ho. Però, ¿fins a quin punt podem establir comparacions amb els segles precedents, si tenim en compte que se'n conserven molts menys documents escrits, molts menys testimonis de tota mena, que del XVI o del XVII? ¿En quina mesura l'augment de processos de bruixeria no correspon sinó a transferències de jurisdiccions: condemnes tradicionalment pronunciades per autoritats locals —cònsols o jutges senyorials— sovint en secret i que gradualment passaven a dependre de la inquisició a Espanya o dels parlaments reials a França? ¿I si resultés que l'única particularitat dels segles XVI i XVII en matèria de bruixes fos que per fi s'esqueixés aleshores el vel del secret que, de temps segurament immemorial, en cobria *potser* moltes de les condemnes i execucions locals? Secret que en certs llocs prenia formes com ara la de cremar tots els papers del procés (si procés escrit hi havia hagut) i també el cadàver de la bruixa o del bruixot condemnat.²¹ Si, com no és impossible, la multiplicació de processos públics incoats per altes autoritats i en ciutats de certa importància correspon en part a l'eliminació de formes de procés (o de condemna sense procés) locals i secretes, xifres delirants com les de sis mil bruixes i bruixots «descoberts» per un sol endevinaire bearnès, o les dues o tres mil bruixes condemnades (?) per un sol magistrat del 1576 al 1607, Nicolas Remy, poden haver correspost a la ruptura de l'abscés i haver contribuït, per la seva mateixa enormitat, que les autoritats es comencessin a plantejar de debò el problema de com era possible que el pacte diabòlic fos tan freqüent i, sobretot, de si la justícia humana tenia veritablement mitjans adequats per diagnosticar-lo, el tal pacte diabòlic.²²

Però allò que els contemporanis trobaren formidable en la història del bisbe d'Alet i les trenta-dues bruixes del Capcir no és pas que uns llocs que tots units no devien pas fer més de dues-centes cases, poguessin criar de cop trenta-dues bruixes; no pas que els veïns mateixos volguessin matar-les i les haguessin condemnat, en lloc de denunciar-les a les autoritats reials (de Puigbaladó, diocesanes (d'Alet), inquisitorials (de Perpinyà) o senyorials (d'Évol, o de Cuixà, o de Sant Pau de Fenollet, etc.); no pas l'existència d'un ofici com el d'endevinaire, el diagnòstic del qual equivalia a una sentència de mort, que treballava a preu fet: tant per cada bruixa descoberta; el que retreïn els contemporanis a aquell endevinaire del Rasès era que es feia passar per un entès en la matèria i que no

21. J. F. NAIL, *op. cit.* (recomano vivament aquest excellent article a tota persona a qui interessi l'evolució de la repressió de la bruixeria en els segles XVI i XVII, i les formes populars, més o menys secretes, d'aquesta repressió). R. MANDROU, *Magistrats et Sorciers en France au XVIIe siècle* (París 1980), p. 115, menciona també, si bé molt de passada, el costum de cremar tots els papers del procés, al mateix temps que la bruixa o bruixot condemnat, perquè no quedi cap vestigi del comerç diabòlic; aquest costum desapareix en el segle XVI i principis del XVII.

22. J. F. NAIL, *op. cit.* MANDROU, *op. cit.*

ho era. Allò que omplí d'admiració els contemporanis, i per això ho expliquen, si bé molt de passada, és que tot un bisbe es dignés emprendre un viatge ple de perills a través d'un «*pays inconnus de montagnes afreuses*» a fi de salvar la vida de trenta-dues dones anònimes, probablement molt rústegues i de baixa extracció, qui sap si força descregudes i culpables tanmateix d'haver robat alguna vegada aigua beneïta, o terra de cementiri, per a algun remei poc catòlic. He llegit biografies d'altres bisbes exemplars del segle XVII mirant de trobar anècdotes similars, i no n'he trobat, ni tan sols en el cas del bisbe Caulet de Pàmies, contemporani i amic de Nicolas Pavillon: se'n conserven cartes i escrits nombrosos, i per altres fonts sabem que la seva diòcesi era particularment rica en pobles que, en matèria de bruixes, es feien justícia ells mateixos: no he trobat rastre que el bisbe Caulet intervingués en cap ocasió, ni se n'assabantés tampoc. Sembla, doncs, que els biògrafs de Nicolas Pavillon tenien raó d'admirar el seu cas com a inaudit.²³

Segle i mig després que el bisbe Pavillon salvés la vida de trenta-dues capcineses, el tercer estat de la vegueria del Conflent i Capcir, reunit en assemblea el 16, 17 i 18 d'abril de 1789, demanava en *cabier de doléances* al rei, entre altres coses, la supressió de les càtedres perpinyanenques de física, química i botànica.²⁴ ¿Refús de malfiats i poc gastadors muntanyencs a contribuir a despeses que els semblaven simplement supèrflues? ¿Refús de contribuir a pagar estudis que només els fills de casa bona de Perpinyà i de terra baixa podien tanmateix permetre's? ¿O bé malfiança ancestral envers matèries que encara que fossin de «màgia natural» i per tant no condemnada per l'Església, a ells tanmateix sí que els feien encara olor de socarrim?²⁵

23. G. DOUBLET, *op. cit.* J. BESOIGNE, *op. cit.* Mgr. J. M. VIDAL, *Histoire des évêques de Pamiers*, especialment vol. 5: F. E. de Caulet, *évêque de Pamiers (1610-1680)* (París 1939). ABBÉ J. T. LASSERRE, *Recherches historiques sur la ville d'Alet et son ancien évêché* (Carcassona 1872). G. TROUILLARD i altres, *Inventaire Sommaire des Archives Departementales de l'Ariège, Serie G (Clergé Céculier avant 1790)* (Foix 1979). *Bulletin historique des diocèses de Pamiers, Couserans et Mirepoix, 1912-1914* (biografies de bisbes de Mirepoix): els anys 1643 i 1644 hi hagué, segons J. F. Nail, més de 50 bruixes condemnades a mort en el comtat de Foix, i no he sabut trobar cap intervenció dels bisbes corresponents (Pàmies, Rieux, Mirepoix).

24. *Cabiers de Doléances du Roussillon*, ed. d'E. FRENAY (Perpinyà 1976).

25. Més difícil de rastrejar que la persecució oficial de la bruixeria n'és la persecució popular, que no sé si precedí, però certament sobrevisqué llarg temps a la persecució oficial. A França, una ordenança reial del juliol de 1682 marca l'extinció de la «bruixeria» com a delictes en ella mateixa (un «bruixot» podia ser condemnat com a estafador, emmetzinador, profanador de sepulcres, o sacríleg —però ja no pel fet de bruixeria, de la qual es negava per fi l'existència—), però l'any 1770, la vila d'Oleta encara feia conducta per 24 lliures anuals amb un saludador o endevinaire, J. Salvador, de Tuir, que desencisava el bestiar embruixat i detectava embruixadors (Arch. Pyr. Or., C1967); l'any 1811, eren encara molts els saludadors-endevinaires que recorrien el Rosselló desencisant el bestiar i *descobrint bruixes* («Cerca» [1963], ps. 246-251); a mitjan segle XVIII, quan cau malalta la filla del capità d'Aloungny-Roure, en el Conflent, la mare de la criatura s'arma amb dues pistoles, munta a cavall i, convençuda que la malaltia es devia a una bruixa de Serdinyà, va a ca la bruixa i l'amenaça de matar-la si no la desembruixa instantàniament: per sort per a tothom, la criatura sobrevisqué: era Anna d'Aloungny, que més endavant es casaria amb Francesc de Sicart de Taquí (veguer de la Cerdanya i descendent de moltes generacions de veguers de Cerdanya) i seria l'àvia de Francesc de Sicart d'Aloungny, que ho explica a les seves memòries (cf. *Extraits de Souvenirs de M. François Sicart d'Aloungny*, «BSASLPO», vols. XXXVIII-XXXIX [1897], ps. 166 i ss.) L'àvia de les pistoles es deia Maria Teresa de Miquel. A Espanya és en el segle XVIII que la

«bruixeria» com a tal hauria deixat de ser delictu; però del meu rebesavi he sentit dir que era amic personal d'un *bruixot blanc* que li desembruixava els ramats; la meua besàvia Francesca Lladó, del Vilosell, salvà la vida a l'última bruixa de Valclara, interposant-se quan els veïns l'anaven a lapidar, fa menys de cent anys. Si bé esporàdicament, assassinats aïllats de «bruixes» i «bruixots» acusats per exemple de pedragades destructores de collites, o d'epidèmies, semblen haver continuat produint-se en el nostre país al llarg del segle XIX. Si cal creure H. BAUDRILLART, *Populations agricoles de l'Ariège*, «Bull. Société Ariégoise des Sciences, Arts et Lettres» (1894), ps. 289 i ss., fa menys de cent anys encara en el País de Foix es creia sovint en malefícis de bruixes en cas de malalties del bestiar.